

יום של תורה

פרשת בראשית

בפרק ד' של בראשית התורה אומרת:

א/ וְהָאָדָם, יָדַע אֶת-חַוָּה אִשְׁתּוֹ; וַתַּהַר, וַתֵּלֶד אֶת-קַיִן, וַתֹּאמֶר, קָנִיתִי אִישׁ אֶת-יְהוָה
ב/ וַתִּסָּף לָלֶדֶת, אֶת-אָחִיו אֶת-הָבֶל; וַיְהִי-הֶבֶל, רֹעֵה צֹאן, וְקַיִן, הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה

כאן עולה שאלה, אף שבמבט ראשון היא יכולה להישמע מפתיעה: מתי קין והבל באו לעולם? לפני חטא אדם הראשון או לאחריו?

הקריאה הפשוטה ביותר בפסוקים נראית כאילו אינה משאירה מקום לספק. פרק ג' מתאר את חטא עץ הדעת, את דינם של אדם וחוה, את הקללות שנאמרו להם, ולאחר מכן את גירושם מגן עדן. רק אחר כך, בתחילת פרק ד', התורה מזכירה את חיבור אדם וחוה, ואת ההיריון והלידה של קין והבל. סדר הפסוקים מורה אפוא בפשטות שהחטא קדם ללידתם.

קריאה זו מקבלת סיוע גדול מדברי האריז"ל.¹ האריז"ל מבאר את לידת קין והבל בתוך מסגרת התוצאות הרוחניות של חטא אדם הראשון. החטא גרם לתערובת של טוב ורע, והיא מופיעה אחר כך בצאצאיו של אדם. קין והבל מופיעים אם כן בתוך מציאות שכבר השתנתה באופן עמוק על ידי החטא.

מקורות אחרים הולכים עוד רחוק יותר. הפרקי דרבי אליעזר² קושר באופן ישיר את תפיסת קין להתערבות הנחש אצל חוה. גם הילקוט שמעוני³ מפתח את הרעיון הזה, ומבדיל בין מקורו של קין למקורו של הבל: קין נתפס בעקבות התערבות הנחש, ואילו הבל נתפס לאחר מכן מאדם.

לא משנה באיזה עומק נבין את הדברים הללו, המשמעות הכרונולוגית שלהם נראית ברורה: אם תפיסתו של קין היא תוצאה של מה שאירע בין הנחש לחוה, היא אינה יכולה להקדים את אותו אירוע. לפי מקורות אלו, קין כבר שייך לסיפור האדם שלאחר הופעת החטא.

אבל רמז אולי חריף עוד יותר נמצא בבראשית רבה⁴. המדרש שואל מדוע אדם לא מת מיד לאחר שחטא. הרי הקב"ה אמר לו על עץ הדעת⁵:

1 בין השאר, שער ההקדמות, הקדמה לא, ד"ה עוד ענין אחר.

2 פרק כא.

3 בראשית, רמז לה.

4 בראשית רבה כב, א.

5 בראשית ב, יז.

כִּי בַיּוֹם אֶכְלֹךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת

החטא נעשה. לכאורה גזר דין המוות היה צריך להתקיים מיד. אולם המדרש מבאר שהקב"ה התחשב בעתיד האנושות כולה. אם אדם ימות מיד, מה יהיה עם העולם? כיצד יימשך המין האנושי?

ודווקא בהקשר הזה מביא **בראשית רבה** את הפסוק שלנו: **"וְהָאָדָם יָדַע אֶת חוּהַ אִשְׁתּוֹ"**.

הסמיכות הזאת מגלה הרבה. אדם היה ראוי למיתה מחמת חטאו, אבל מיתתו המיידית היתה מונעת את המשך האנושות. לכן הקב"ה נותן לו אפשרות להוליד זרע, ואז התורה מספרת על תפיסת קין. רמיזת המדרש חזקה מאוד: בשעה שאדם חוטא, צאצאיו עדיין לא נולדו. אילו כבר היו לו קין והבל, הטענה שצריך להשאיר אותנו בחיים כדי לקיים את המשך המין האנושי היתה מאבדת את כוחה. עצם זה שהמדרש קושר את הישארות אדם בחיים לאפשרות להוליד, נראה כמעמיד את תפיסת בניו לאחר החטא.

נמצא שיש בידינו מערכת ראיות חזקה מאוד. סדר הפסוקים מציב באופן טבעי את הלידה אחרי החטא. **האריז"ל** מתאר את קין והבל בתוך תערובת הטוב והרע שנוצרה מן החטא. **הפרקי דרבי אליעזר** ו**הילקוט שמעוני** קושרים את מקורו של קין לנחש. ולבסוף, **הבראשית רבה** נראה כמבאר שאדם נשאר בחיים מפני שצאצאיו עוד צריכים לבוא לעולם. הכול נראה מתכנס למסקנה אחת: קין והבל נולדו לאחר חטא אדם הראשון.

אולם המסקנה הזאת, הנראית פשוטה כל כך, נתקלת במקורות שנראים כאילו הם אומרים בדיוק להפך. וכאן השאלה, שנראתה תחילה כמעט מיותרת מפני שסדר התורה נראה ברור, מקבלת את כל עומקה. מסורת שנייה נראית כמעמידה את לידת קין והבל כבר לפני חטא אדם הראשון.

הגמרא, מתארת בדיוק מופלא את שנים-עשר השעות של היום הראשון לקיומו של אדם. רבי יוחנן בר חנינא מלמד שבשעה ראשונה נאסף עפרו, בשנייה נעשה גולם, בשלישית נמתחו איבריו, ברביעית נזרקה בו נשמה, בחמישית עמד על רגליו, בשישית קרא שמות לבעלי החיים, ובשביעית נזדווגה לו חוה. ואז באה הלשון המופלאה: **"שְׁמִינִית עָלוּ לַמָּטָה שָׁנִים וַיָּרְדּוּ אֲרָבָעָה"**.

אדם וחוה התאחדו אם כן, ומיד נולדו ילדיהם. יש הסוברים שמדובר כאן בקין והבל, ויש, כדעת

תוספות, שמדובר בקין ואחותו. מכל מקום, המשך הכרונולוגיה אינו משאיר מקום לספק: רק בשעה התשיעית נצטווה אדם שלא לאכול מעץ הדעת, בעשירית חטא, באחת-עשרה נדון, ובשתיים-עשרה גורש מגן עדן.

לפי **הגמרא** הזאת, אין מדובר רק בכך שקין והבל נתפסו לפני החטא; הם כבר נולדו לפני שאדם אכל מן הפרי. כך גם מבאר **רש"י**. **רש"י** מדייק שהפסוק אינו אומר "אדם ידע את חוה" כאילו הדבר אירע עכשיו, אלא **"וְהָאָדָם יָדַע"** - אדם כבר ידע את חוה, לשון שהוא מבין כחוזרת לאירוע מוקדם יותר. הוא כותב בפירוש שחיבור אדם וחוה כבר היה לפני המאורעות שסופרו קודם, לפני החטא ולפני הגירוש מגן עדן, ושקין והבל כבר נולדו.

עמדת **רש"י** הזאת עקבית מאוד, שהרי הוא כבר הכין את הכרונולוגיה הזאת בתחילת סיפור החטא. על הפסוק 8:

וְהִנָּחַשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל תַּיִת הַשָּׂדֶה

רש"י שואל מדוע התורה מכניסה כאן את הנחש. והוא מבאר מה עורר את התערבותו: **"רָאָה אוֹתָם עֲרֹמִים וְעוֹסְקִים בְּתַשְׁמִישׁ לְעֵין כָּל וְנִתְאַוָּה לָהּ"**.

כלומר, לפי הבנה זו, חיבור אדם וחוה בהכרח קדם להתערבות הנחש. הנחש רואה אותם יחד, מתעורר בו רצון כלפי חוה, ואז הוא מתחיל לפעול כדי להחטיאם. **רש"י**, המעמיד את לידת הילדים לפני החטא, ממשיך בזה בקו אחד עם פירושו בפרק הקודם.

אבל הדברים נעשים מפתיעים עוד יותר כאשר חוזרים אל **הפרקי דרבי אליעזר**. הזכרנו למעלה את פרק כא, הקושר את תפיסת קין להתערבות הנחש אצל חוה, ונראה היה שהוא ראייה לכך שהתפיסה היתה לאחר החטא. אולם בפרק יא, אותו **פרקי דרבי אליעזר** עצמו מביא את סדר שנים-עשר השעות של היום הראשון. ושם הכרונולוגיה אומרת בדיוק להפך. הוא מלמד שבשעה השביעית חוה הובאה אל אדם, בשעה השמינית נצטוו על פירות גן עדן, ולאחר מכן: **"בְּתַשְׁמִיעִית עָלוּ לַמָּטָה שָׁנִים וַיָּרְדּוּ אֲרָבָעָה"**. רק בשעה העשירית עבר אדם על הציווי, באחת-עשרה נדון, ובשתיים-עשרה גורש. ההבדל של שעה אחת ביחס לכרונולוגיה של **הגמרא** אינו משנה את הקושי שלנו. בשני המקורות העיקר זהה: קין והבל כבר נולדו כאשר החטא מתרחש.

נמצא שיש כאן סתירה פנימית בתוך **הפרקי דרבי אליעזר** עצמו: בפרק יא קין והבל נולדים לפני החטא;

6 סנהדרין לח ע"ב.

7 בראשית ד, א.

8 בראשית ג, א.

ובפרק כא מקורו של קין נקשר להתערבות הנחש אצל חוה. הקושי גדול כל כך, עד שהרד"ל, בפירושו, מעלה אפשרות שהלשון שבידינו היא תוצאה של טעות סופר. אבל הוא עצמו מעיר שקשה לדחות כך בפשטות את הנוסח, מפני שגם מחברים קדמונים אחרים הביאו את המסורת הזאת. אי אפשר אפוא למחוק את הסתירה על ידי תיקון נוסח פשוט; לפנינו שתי מסורות שיש להבין כיצד הן עומדות יחד.

והתופעה נעשית חזקה עוד יותר כאשר חוזרים לבראשית רבה. ראינו שבפסקה הקודמת המדרש נראה כאומר שאדם היה צריך למות בעקבות חטאו, אבל הקב"ה השאיר אותו בחיים כדי לאפשר את המשך האנושות. ממילא היה נראה שלידת זרעו צריכה לבוא לאחר החטא. אולם מיד לאחר מכן¹⁰, רבי יהושע בן קרחה משתמש כמעט באותה לשון שפגשנו בגמרא: "עלו למטה שנים וירדו שבעה".

מדוע שבעה, כאשר בסנהדרין נאמר ארבעה?

מפני שהמדרש מחשיב כאן גם את האחיות התאומות שנולדו עם קין והבל: אדם וחוה עולים שניים; יורדים אדם וחוה, קין ואחותו התאומה, והבל עם שתי אחיותיו התאומות. שני הורים וחמישה ילדים: שבעה נפשות.

נמצא שהסתירה העומדת לפנינו עמוקה הרבה יותר ממה שחשבנו בתחילה. מצד אחד, סדר הפסוקים, דברי האריז"ל, הפרקי דרבי אליעזר וחלק מלשונות הבראשית רבה, נראים כמעמידים את הופעת קין והבל לאחר החטא.

מצד שני, הגמרא, רש"י, שוב הפרקי דרבי אליעזר והבראשית רבה, אומרים שאדם וחוה כבר הולידו את ילדיהם לפני החטא. והפלא גדול עוד יותר: הסתירה עוברת בתוך המקורות עצמם. הפרקי דרבי אליעזר נראה כאומר את שתי האפשרויות, והבראשית רבה מציג סמוך זה לזה שתי קריאות שקשה ליישבן.

לכן כבר אי אפשר להסתפק בשאלה: האם קין והבל נולדו לפני החטא או אחריו? צריך להבין כיצד שתי האמירות יכולות להתקיים יחד. כאשר אותם מקורות עצמם נראים כמעמידים לידה גם לפני וגם אחרי אותו אירוע, מסתבר שהשאלה האמיתית כבר אינה רק מתי קין והבל נולדו, אלא על איזו לידה מדובר.

כדי לנסות ליישב את הסתירה, עלינו להבין תחילה מה היה אמור להיות ענין ההולדה בעולם כפי שנברא

בתחילתו.

הגמרא¹¹ מביאה מאמר מפתיע מאוד: "כִּי הָא דִּיתִיב רַבִּן גַּמְלִיאֵל וְקָא דְרִישׁ: עֲתִידָה אִשָּׁה שְׂתִלַּד בְּכָל יוֹם, שְׁנָאֲמַר "הָרָה וְיֹלְדָת יַחְדָּיו". לִיגְלַג עָלֵיו אוֹתוֹ תַלְמִיד, אָמַר: "אֵין כָּל חֹדֶשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ! אָמַר לִיה: בָּא וְאַרְאֵךְ דּוֹגְמַתָן בְּעוֹלָם הַזֶּה. נִפְק אַחֵוי לִיה תַרְנֻגְלוֹת".

הבן יהוידע מביא על הגמרא הזאת דיוק יסודי. הוא מסביר שרבן גמליאל אינו מודיע על הופעת סדר טבע חדש לגמרי. בזמן התיקון הקב"ה לא יברא מערכת שמעולם לא היתה. אלא העולם יחזור אל פעולתו המקורית, זו שהיתה צריכה להיות לו אילו אדם הראשון לא היה חוטא. לפני החטא, ההיריון והלידה לא היו זקוקים לתהליכים הארוכים שאנו רגילים אליהם היום. לכן אפשר להבין את המאמרים שאומרים שאדם וחוה עלו יחד למיטה וירדו מיד עם ילדיהם. אין כאן נס שבא לשבור את חוקי העולם; זה היה חוק העולם לפני שנפגם על ידי החטא.

הבן יהוידע מעמיק אחר כך את הרעיון הזה. במציאות שלנו, כאשר שפע מן העולמות הרוחניים צריך להגיע אלינו, הוא מוכרח לעבור מדרגות שונות ולהתלבש בהדרגה בעולמות התחתונים עד שיוכל להופיע בחומר. תהליך ההתלבשות הזה מחייב סדר של שלבים, וממילא גם זמן. אבל כאשר העולם יגיע לתיקונו, ההשפעות הרוחניות יוכלו להגיע לכאן בלי לעבור התלבשות כזאת. המרחק בין השורש לבין ההופעה יתקצר מאוד. וזה מסביר את המהירות הפלאית שעליה דיבר רבן גמליאל.

מעתה מובן הרבה יותר כיצד חוה יכלה להתעבר וללדת כמעט מיד. לפני החטא, החומר עדיין לא היה המסך שהוא עתיד להיות אחר כך. השפע הרוחני היה יכול להתגלות בעולם במיידיות שאיננו מכירים עוד.

אבל הביאור הזה עצמו מעורר קושי עמוק הרבה יותר.

הגמרא¹² מספרת שחכמים הצליחו פעם לתפוס את יצר הרע של עריות. הם רצו לבטלו לגמרי. אבל מיד ראו תוצאה בלתי צפויה: לא נמצאה ביצה בת יומה בכל ארץ ישראל. כלומר, כאשר ביטלו את כוח התאוה, הם שיתקו יחד איתו את כוח ההולדה.

המסר מבהיל: הכוח שאנו מזהים כיצר הרע של עריות אינו רק הכוח שמושך את האדם לחטא. בעולם שלנו,

9 על פרק יא.

10 בראשית רבה כב, ב.

11 שבת ל ע"ב.

12 יומא סט ע"ב.

הוא גם הכוח המניע את החיבור שממנו מופיעים חיים חדשים. רעיון זה נמצא גם ב**זוהר**¹³. **הזוהר** קושר את הקושי של רבקה להוליד לאותה נקודה. כדי שלידה תתרחש בעולם הזה, נצרכת מעורבות מסוימת של היצר. תפילת יצחק צריכה לאפשר לכוח הזה לפעול את תפקידו כדי שרבקה תוכל להתעבר. לכן הוא מתפלל שייפגע, לשעה קלה, מאותו יצר.

כאן אנו עומדים בפני פרדוקס גדול. מצד אחד, **הבן יהודע** איפשר לנו להבין היטב את מהירות לידת קין והבל לפני החטא. בעולם הראשון, השפע הרוחני לא היה צריך לעבור את אותם מסכים ולא להתלבש כל כך בחומריות. לכן הוא היה יכול להופיע כמעט מיד. אבל דווקא משום כך עולה שאלה חדשה. לפני חטא אדם הראשון, הרע עדיין לא היה פנימי בתוך האדם. היצר הרע עמד עדיין ככוח חיצוני, המיוצג על ידי הנחש. האדם עוד לא היה שקוע בתערובת טוב ורע שתאפיין את קיומו לאחר אכילת עץ הדעת.

ואם **הגמרא** מלמדת שללא כוח היצר של עריות ההולדה נפסקת, ואם **הזוהר** עצמו מראה שכוח זה צריך להתערב כדי לאפשר תפיסה, כיצד יכלו אדם וחוה להוליד ילדים לפני החטא?

הקושי נעשה חריף עוד יותר לאור דברי **הבן יהודע**. ככל שאנו מתארים את העולם שלפני החטא כמשוחרר מאחיזת העולמות התחתונים ומלבושי החומר שלהם, כך הלידה המיידית נעשית מובנת יותר; אבל באותה מידה נעשה קשה יותר להבין מהו הכוח שגרם ללידה הזאת. כיצד קין והבל יכלו לבוא לעולם במציאות שבה הרע עדיין לא נכנס לתוך האדם? כיצד היה אפשרי חיבור המוליד חיים, כאשר היצר הרע עדיין היה מחוץ לאדם?

מתגלה אפוא שהשאלה אינה רק אם קין והבל נולדו לפני החטא או לאחריו. קודם צריך להבין דבר יסודי הרבה יותר: כיצד פעלה ההולדה לפני שהיצר הרע נכנס לאדם? ואם קין והבל אכן נולדו לפני החטא, מה היה הכוח שאיפשר אז לאדם וחוה להוליד?

כדי להתחיל לראות תשובה, צריך לפתוח בעיה נוספת, הנראית בתחילה נפרדת: כיצד עלינו להבין את הזמן בשעות הראשונות של קיום אדם הראשון?

דברי חז"ל מתארים בדיוק רב את כל מה שאדם עשה משעת בריאתו ועד חטאו. הזכרנו את **הגמרא** שמחלקת את מאורעות היום הראשון לפי שעות. היא מלמדת, בין השאר, שבשעה החמישית עמד אדם על רגליו, ובשעה השישית קרא שמות לבעלי החיים.

זהו כמובן המעשה המתואר בתורה¹⁴: **"וַיֵּצֵר יְהוָה אֱלֹהִים מִן-הָאָדָמָה, כָּל-חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם, וַיָּבֵא אֶל-הָאָדָם, לְרֹאוֹת מֶה-יִּקְרָא-לוֹ; וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא-לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה, הוּא שְׁמוֹ. וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת, לְכָל-הַבְּהֵמָה וְלָעוֹף הַשָּׁמַיִם, וּלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה; וְלָאָדָם, לֹא-מָצָא עֹזר כְּנֶגְדּוֹ"**

הפסוקים אינם מדברים על כמה בעלי חיים לדוגמה. כל המינים מובאים לפני אדם, והוא מצליח לקרוא לכל אחד את השם המתאים לו. ולפי סדר **הגמרא**, כל המלאכה הזאת נכנסת בתוך שעה אחת. הקושי ברור. כמה מינים יש? כיצד אפשר לדמיון שכולם עברו לפני אדם, שהוא התבונן בהם, השיג את מהות כל אחד, ונתן לו שם בתוך שישים דקות בלבד? ועוד, אצל אדם הראשון קריאת שם לבריאה לא היתה נתינת שם שרירותית. הוא היה צריך לתפוס את מהותה כדי לתת לה את השם המתאים לטבעה האמיתי. כמות הדעת הכלולה בשעה אחת זו כבר נראית עצומה.

אבל זה עדיין לא הכול. **הזוהר**¹⁵ מגלה שהקב"ה מסר לאדם הראשון ספר הכולל סודות עמוקים וחכמה עליונה. אדם למד את מה שנמסר לו ועל ידו הגיע להשגות גבוהות מאוד. **הזוהר** אף מתאר את המלאכים המתקרבים כדי לשמוע ולהכיר את הסודות הללו, עד שהקב"ה מתערב. איננו עומדים רק מול אדם שמגלה בכמה שעות את העולם הגשמי שסביבו. באותו זמן קצר להפליא, אדם נכנס גם לעומק סודות התורה והעולמות הרוחניים. גם אם נביא בחשבון את מדרגתו שאין לה דמיון לפני החטא, כיצד יכולה הצטברות כזו של חוויות והשגות להיכנס בפועל לכמה שעות?

ידיעה נוספת מחזקת עוד יותר את השאלה. לפני חוה המוכרת לנו מסיפור התורה, אדם הכיר אשה ראשונה, הנקראת בדרך כלל חוה ראשונה. החיבור הראשון הזה לא החזיק. היחס ביניהם היה בעייתי, ולבסוף הוא הביא להופעת חוה שנייה, זו שהתורה מתארת כנבנית מאדם, והיא נעשית באמת אשתו. גם זה מחייב סדר של אירועים: בריאת אדם, הופעת בת זוג ראשונה, קשר איתה, כישלון הקשר, הסתלקותה, ההכרה שאדם עדיין לבדו, תרדמה, בריאת אשה חדשה, הבאתה אל אדם, ולבסוף החיבור ביניהם.

נחזור לסדר **הגמרא**. בשעה הרביעית נזרקה באדם נשמה. בחמישית הוא עמד על רגליו. בשישית קרא שמות לבעלי החיים. בשביעית חוה נזדווגה לו. בשמינית הם מתחברים ונולדים ילדיהם. שעות מעטות לאחר מכן כבר בא החטא. כלומר, מן הרגע שבו אדם מופיע בפועל כחי ועד המאורעות המובילים

¹³ זוהר, תולדות קלז ע"ב, ד"ה אמר רבי אחא בר יעקב, כפי שמבאר המתוק מדבש.

¹⁴ בראשית ב, יט-כ.

¹⁵ זוהר בראשית נה ע"ב, ד"ה זה ספר.

לחטא, יש בידינו רק כמה שעות. ואף על פי כן, בתוך הזמן הזה אדם היה צריך להכיר את העולם, לזהות ולקרוא בשם לכל הברואים, להגיע לידיעות רוחניות אדירות, לקבל וללמוד את הסודות שנמסרו לו, להכיר קשר ראשון שנכשל, לקבל אשה חדשה, להקים איתה משפחה ולהוליד את ילדיו הראשונים.

השאלה אינה עוד רק כיצד חוה ילדה במהירות כזאת. היא נעשית כללית הרבה יותר: כיצד כל כך הרבה אירועים יכלו להיכנס בזמן קצר כל כך? אולי אנו טועים כאן מן היסוד. כאשר **הגמרא** מדברת על שעה חמישית, שעה שישית, שעה שביעית וכן הלאה, אנו מתרגמים זאת מאליו לפי חוויית הזמן שלנו: שישים דקות, ועוד שישים דקות. אבל האם ברור לנו שהזמן שחוה אדם לפני החטא פעל כמו הזמן שלנו?

הקושי הזה מקבל אור נפלא בדברי **רבי יוסף חיים**¹⁶. הרב מאריך לבאר את מהות גן עדן, ומעמיד שני יסודות חשובים לענייננו.

היסוד הראשון נוגע למושג המקום. **רבי יוסף חיים** נסמך על מאמר חז"ל¹⁷ שלפיו יש יחס של גדלים במציאות: העולם הוא אחד משישים בגן, הגן אחד משישים בעדן, וכן הלאה. במבט ראשון מתעורר קושי: כיצד ייתכן שגן עדן, הגדול כל כך ביחס לעולמנו, יהיה קיים בלי לתפוס מקום בהתאם למידות הללו?

הוא מבאר שמציאות רוחנית אינה כפופה למידות המקום של החומר. כדי להמחיש זאת הוא משווה לנס הארון בקודש הקודשים. חז"ל אומרים: "**מקום ארון אינו מן המדה**". הארון היה באמת בקודש הקודשים, ואף על פי כן נוכחותו לא הקטינה את המקום הפנוי. כאשר מדדו את המרחקים, מידותיו לא נכנסו לחשבון. כך גם המידות העצומות שנאמרו על גן עדן אינן נמדדות במידות גשמיות שלנו. הוא קיים, אבל קיומו אינו תופס מקום כפי שגוף חומרי תופס מקום.

הנקודה השנייה נוגעת למהות החומר שנמצא שם. **רבי יוסף חיים** מבאר שיש חומר דק וזך מאוד, השונה לגמרי מן החומר הגס של העולם שלנו. מציאות עליונה זו מאפשרת להבין את גופו הראשון של אדם ואת מהות לבושו לפני החטא, כתנות אור שקדמו לכתנות עור. אדם חי אם כן במציאות שיש בה בחינה של ממשות, אבל החומר והמקום שבה אינם פועלים לפי הכללים המוכרים לנו.

הכרם שלמה¹⁸ מגלה שאותה הבחנה קיימת גם ביחס לזמן. הוא מסביר שאין להבין את ה"ימים" שזכרו בעולמות העליונים כיום גשמי שלנו. אלו מדרגות רוחניות הנקראות "ימים", והן השורשים של ימינו. שבעת ימי בראשית היו אפוא ימים רוחניים, המסוגלים להכיל מה שבמונחים של העולם שלנו היה מתורגם לימים, חודשים ואפילו שנים. לכן דברי הקבלה יכולים לתאר בתוך שבעת ימי הבריאה עצמם תהליכים השייכים לזמנים ארוכים בהרבה. אין כאן סתירה; אנו רק מודדים במידת הזמן שלנו מציאות שעדיין לא היתה כפופה לה.

הכרם שלמה מביא את אדם הראשון עצמו כראיה. בשעת בריאתו גופו היה עדיין בעל טבע רוחני. רק לאחר החטא, כאשר העולמות ירדו, נעשה גופו חומרי מעפר העולם הזה. עכשיו מובן כיצד אדם יכול היה לעשות כל כך הרבה דברים בשעות שלפני חטאו. חשבנו במונחים של שעות מפני שהמקורות מדברים על שעות. אבל השעות הללו היו שייכות למציאות שבה המקום עצמו לא היה המקום שלנו, והזמן לא היה הזמן שלנו.

אדם יכול היה אפוא לקרוא שמות לכל בעלי החיים, להגיע לידיעות עצומות ולעבור את כל המאורעות שתיארו חז"ל בלי שתהיה בכך בעיה כרונולוגית. "שעה" במציאות רוחנית זו יכולה היתה להכיל מה שבעולם שלנו היה דורש זמן רב לאין שיעור. אחר כך בא החטא. העולמות ירדו, וגופו של אדם נעשה חומרי. האדם נכנס אז למציאות שבה החומר כופה את מידותיו, המקום נמדד והזמן מטיל את משכו. החטא לא גרם רק ירידה רוחנית באדם; הוא שינה את המסגרת עצמה שבתוכה חייו יתגלו מעתה.

כעת עלינו להבין את המנגנון שהעביר את אדם מאותה מציאות עליונה אל המציאות שאנו מכירים היום.

מאמר מפתיע מאוד של **האריז"ל**¹⁹ מאפשר לנו להבין מה היה מחוץ לגן עדן. **האריז"ל** מביא שהנחש היה רגיל להקיף את גן עדן פעמיים בשבוע. מי שהכירו אותו לא החשיבו אותו ולא התייחסו אליו, עד שאדם נכנע לבסוף. פרט זה מחייב אותנו לשנות את תמונת המצב. אם הנחש מסתובב סביב גן עדן ומתקרב ליושבים בו, הרי שכבר קיימת מציאות מחוץ לגן. גן עדן אינו כולל את כל המציאות. מעבר למציאות הרוחנית שבה נמצא אדם כבר קיים עולם נמוך יותר.

16 רב פעלים, חלק ב, אורח חיים, סימן א.

17 פסחים צד ע"א.

18 בפירושו על עץ חיים, שער י, פרק א, אות ג.

19 ליקוטי הש"ס על מסכת סנהדרין, ד"ה תפס הקדוש ברוך הוא.

הזוהר²⁰ הולך רחוק יותר ושואל מה מקורם של בני האדם המאכלסים את הארצות השונות. הוא דוחה את ההבנה שאדם הראשון ירד בגופו לכל אחת מן הארצות כדי להוליד את יושביה. אדם היה בארץ העליונה הנקראת תבל, ואילו צורות אנושיות אחרות התקיימו בארצות התחתונות. **הזוהר** אף מתאר את העמים הללו כשונים זה מזה לפי הארץ שבה הם חיים. מקורם והרכבם אינם כמקורו והרכבו של אדם הראשון.

מתוך כך מתבררות שתי צורות קיום מקבילות. מצד אחד עומד אדם, במציאות העליונה שתיארנו: מציאות שבה הגוף, המקום והזמן עדיין בעלי טבע רוחני. ומצד שני קיימת כבר אנושות השייכת למדרגות התחתונות של הבריאה, הנמצאת במציאות חומרית הרבה יותר. עכשיו אפשר להבין טוב יותר את מקומו של הנחש. הוא עומד בדיוק על הגבול בין שני העולמות. הוא בא מבחוץ ומבקש לחדור אל מציאותו של אדם כדי להוציאו ממנה.

על כן משמעותי מאוד שחז"ל מתארים את הנחש בצורה כל כך קרובה לאדם. הוא מדבר, חושב, בעל שכל, ולפני קללתו הוא עומד בקומה זקופה. תכונות אלו מבטאות, כנראה, את השתייכותו לאותה צורת קיום חיצונית: נמוכה ממדרגת אדם, אך כבר נושאת סימנים של קיום אנושי חומרי.

מעתה מטרות מתבררות יותר: להוריד את אדם ממדרגתו ולהכניסו לעולם החיצוני. אבל כיצד ניתן לגרום לשינוי כזה?

האריז"ל²¹ נותן לנו את המפתח. הוא מבאר שחטא אדם הראשון גרם לתערובת יסודית: שורש ישראל נתערב בשבעים אומות. ובעומק יותר, **האריז"ל** מסביר שכוחות הזכר והנקבה של הרע נכללו בהתאמה באדם ובחיה. בשעת חיבורם נכנסה מציאות זרה זו לתוך עצם בניינם.

עכשיו אנו מבינים שהחטא גרם לשינוי מהותי. עד אז אדם השתייך למציאות עליונה. הרע היה קיים, אבל מחוץ לו. הנחש הסתובב סביב הגן, אבל אדם נשאר בפנים. שתי המציאויות התקיימו זו לצד זו בלי להתערב. החטא שבר את הפרדה הזאת. כאשר אדם נכנע לנחש, הוא איפשר למה שהיה בחוץ להיכנס פנימה. כוחות הרע נכללו באדם וחיה; ישראל נתערב בשבעים אומות; והחומר העליון שממנו נבנה אדם השתנה והתקרב אל החומר הגס יותר של העולם החיצוני.

גירוש מגן עדן מתגלה מעתה כתוצאה טבעית של השינוי הזה. אדם אינו נזרק סתם באופן שרירותי ממקום שבו היה יכול להמשיך לחיות. הוא כבר אינו מורכב מן החומר המאפשר להישאר שם. כפי שלימד **הכרם שלמה**, לאחר החטא וירידת העולמות, גופו נעשה גוף של עפר העולם הזה.

הנחש השיג אפוא את מטרותיו: הוא לא רק החטיא את אדם, הוא העביר אותו מעולם אחד לעולם אחר. לפני החטא היו שתי צורות קיום זו לצד זו בלי להתערב: קיומו העליון של אדם בגן עדן, והקיום החומרי של העולם החיצוני. לאחר החטא הגבול נעלם. אדם קולט בתוכו את הכוחות השייכים לעולם התחתון, גופו נעשה חומרי, והוא מתאים למציאות החדשה הזאת. מעתה יציאתו מגן עדן אינה רק מעבר מקום; היא שינוי מהות. אדם נעשה איש של העולם החיצוני.

האריז"ל מוסיף פרט יסודי: לפני החטא, התאוה המינית כפי שאנו מכירים אותה לא היתה באדם וחיה. רק לאחר התכללות כוחות הרע נכנסה התאוה הזאת באדם. השאלה שלנו מתחזקת אפוא עוד יותר. אם, כפי שראינו, יצר העריות הוא בעולם שלנו כוח הכרחי להולדה, כיצד אדם וחיה יכלו להוליד את קין והבל לפני החטא, כאשר הכוח הזה עדיין לא היה בתוכם?

התשובה מתגלה בדברי **הולא עוד אלא**²². הוא מבאר באופן נפלא את דימוי העץ ופריו. העץ רומז כאן לגוף האשה, והפרי למה שנמצא בתוך הגוף. בתוכנית הראשונה, אדם היה צריך ליהנות מן "העץ" בלי לאכול מן "הפרי": החיבור היה אמור להיעשות מבחוץ, על ידי ראייה, חיבוקים ונשיקות, באופן עומד ורוחני, ולא על ידי חיבור גופני שוכב.

כך הוא מבין את האזהרה ביחס לפרי עץ הדעת. חיה מגלה לנחש את סוד האיסור: כל זמן שהחיבור נשאר חיצוני ורוחני, ההולדה יוצרת זרע השייך גם הוא למציאות העליונה הזאת. אבל ברגע שההולדה עוברת דרך חיבור גופני, היא צריכה להתלבש בחומר. וההתלבשות הזאת היא שמכניסה את האפשרות של ירידה, פירוד, ולבסוף מיתה.

הנחש מבין את הנקודה. כאשר הוא דוחף את אדם וחיה לצורה חדשה של חיבור, הוא אינו מבקש רק לגרום חטא; הוא מבקש להוריד את עצם מנגנון החיים אל תוך החומר, כדי שהלידה תיקשר מעתה לגוף המתכלה. החטא לא יצר את החיבור; הוא הוריד אותו ממדרגה רוחנית למדרגה גופנית.

²⁰ זוהר, ויקרא י ע"א.

²¹ ליקוטי תורה, פרשת עקב, סימן ח, ד"ה עוד ויענך.

²² על פרקי דרבי אליעזר הנ"ל, פרק כא.

הבחנה זו מתיישבת עם יסוד גדול בקבלה: למעלה מן החיבור הגופני ישנו זיווג דנשיקין. הזיווג העליון הזה שייך לנשמות: הוא מאפשר את התעוררותן ואת ירידתן משורשן הרוחני. לעומת זאת, הזיווג התחתון שייך לבניית הגוף, הכלי שעתיד לקבל את הנשמה.

מעתה מובן שלפני החטא, כאשר גופו של אדם עצמו עדיין היה רוחני, לא היה צורך לעבור דרך המנגנון הגופני שאנו מכירים כדי להוליד. הזיווג העליון הספיק כדי להוציא תולדות המתאימות לטבע גן עדן. לאחר החטא הכול משתנה. אדם וחוה נעשים חומריים, יוצאים מן המציאות הזאת ונכנסים לעולם שלנו. כדי שנשמה תוכל מעתה להופיע כאן, היא צריכה להתלבש בגוף גשמי. הזיווג הגופני נעשה אז הכרחי לצורת הולדה חדשה זו.

לכן גם הקושי שלנו בענין היצר הרע נפתר. לפני החטא לאדם לא היתה התאוה המינית שאנו מכירים, מפני שלא היה זקוק לה כדי להוליד. הזיווג שלו היה מנגנון עליון. רק לאחר שהאדם נעשה חומרי, התאוה המינית נעשית המנוע של הזיווג הגופני הנצרך לבניית הגוף.

נמצא שיש להבחין בין שתי צורות של לידה: לפני החטא, לידה המתאימה לגן עדן, הנובעת מזיווג עליון ומולידה מציאות שעדיין רוחנית; ולאחר החטא, לידה המתאימה לעולם שלנו, הצריכה זיווג גופני ונותנת לנשמה את לבושה החומרי.

מעתה, כאשר חז"ל אומרים שקין והבל נולדו לפני החטא, ומקורות אחרים נראים כקושרים את לידתם למה שאירע לאחר החטא, אין הכרח לבחור בין שתי האמירות. ייתכן שקין והבל עברו שתי מדרגות של קיום: הופעה ראשונה במציאות הרוחנית של גן עדן, ולאחר מכן כניסה לקיום הגופני של העולם שלאחר החטא.

אפשר עכשיו להציע קריאה המיישבת את שתי קבוצות המקורות. כפי שאומרת הגמרא בפירוש, אדם וחוה אכן נתחברו לפני החטא. שניים עלו למיטה וארבעה, ואולי שבעה, ירדו: קין והבל כבר נולדו. אבל כעת אנו מבינים שהלידה הראשונה הזאת לא היתה הלידה שאנו מכירים היום. אדם וחוה עדיין חיו במציאות של גן עדן. גופם היה בעל טבע רוחני, הרע היה חיצוני להם, והתאוה המינית עדיין לא נכנסה לתוכם. חיבורם היה אפוא זיווג עליון, שאינו צריך יחס גופני ומאפשר את ירידת הנשמות.

קין והבל נולדו באמת לפני החטא, אבל בתוך מציאות גן עדן. קיומם היה מוכרח להיות מותאם לקיום הוריהם: קיום רוחני, שלא היה צריך עדיין את הלבוש

החומרי המרכיב את הגוף שלנו היום. ואז מתערב הנחש. מטרתו היתה להוציא את אדם וחוה מן המציאות הזאת. כאשר הוא מושך אותם לחטא, הוא גורם להתכללות הרע בתוכם. מה שהיה עד אז חיצוני להם נכנס מעתה לתוך בנינם. אדם וחוה משתנים בטבעם ויורדים בהדרגה אל חומריות העולם החיצוני.

אבל השינוי הזה יוצר מיד בעיה ביחס לילדיהם. קין והבל כבר היו קיימים. נשמותיהם כבר הופיעו דרך הזיווג הראשון. אלא שקיום זה התאים לגן עדן. אם כל המשפחה צריכה עכשיו לרדת למציאות שלנו, גם הנשמות הללו צריכות לקבל לבוש המתאים לעולם החדש: גוף גשמי.

כאן נכנס הזיווג השני. לאחר שהרע נכנס באדם וחוה, חיבורם כבר אינו החיבור של גן עדן. הוא נעשה הזיווג הגופני שתיארנו, זה שבו השפע הרוחני מוכרח להתלבש בחומר. הזיווג השני הזה אינו מוכרח לברוא נשמות חדשות; הוא נותן גוף לנשמות שכבר נולדו. קין והבל עוברים אפוא לידה שנייה. הראשונה היא לידתם הרוחנית, לפני החטא, בגן עדן. השנייה היא הופעתם הגופנית, לאחר החטא, בעולם שלנו.

הסתירה בין המקורות מתחילה אז להתיישב. הגמרא, רש"י והמדרשים שאומרים שהם נולדו לפני החטא מתארים את הופעתם הראשונה; ואילו המקורות הקושרים את תפיסתם לנחש ולתוצאות החטא מתארים את התלבשותם בגוף חומרי.

דיוק מפתיע בתורה יכול אולי לרמוז לקריאה הזאת. לאחר החטא, כאשר האדם צריך להיכנס לקיום חומרי, התורה אומרת²³:

וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְחָוָה, כְּתָנוֹת עוֹר -- וַיִּלְבָּשֵׁם

הלשון צריכה עיון. לכאורה התורה יכולה לומר שהקב"ה "עשה להם כתנות עור". מדוע היא צריכה לפרט: "לאדם ולחווה"? הכינוי המדויק הזה מציב גבול ברור למי שקיבל את הלבוש החדש: אדם ואשתו. והרי לפי הדעות שלמדנו, הם כבר אינם לבד. קין והבל נולדו לפני החטא. ואף על פי כן, כאשר הקב"ה עושה כתנות עור, התורה מזכירה רק את ההורים.

אולי יש כאן רמז לרעיון שלנו. אדם וחוה היו קיימים לפני החטא בגוף רוחני. כאשר הם יורדים לעולם שלנו, הם צריכים שהקב"ה ייתן להם לבוש חדש המתאים לחומריות שאליה נכנסו: כתנות עור. אבל הילדים שלהם אינם צריכים לקבל את הלבוש הזה באותה דרך.

עצמו צריך לעשות: להוציא את העליון מתוך החומר ולהחזירו אל שורשו. קרבנו מעיד שהוא מוכן להתנתק מן המציאות שאליה החטא הוריד אותו.

קין עושה לכאורה אותה פעולה. גם הוא מביא קרבן. גם הוא נראה כמבקש להתקרב לה'. אבל חז"ל מדגישים שהוא מביא מן הגרוע. ההבדל הזה אינו רק הבדל של נדיבות. קין טוען שהוא רוצה להתנתק מן החומר, אבל כאשר עליו לבחור בין העליון לתחתון, הוא שומר לעצמו את הטוב ומביא לה' את הפחות. יחסו לערכים התהפך. הוא אומר שהוא רוצה לעלות אל הרוחניות, ובבחירתו עצמה מגלה עד כמה הוא עדיין קשור לעולם החומרי. הבל מוכן לעלות. קין עדיין אינו מוכן.

בדיוק ברגע הזה מקבלת עקדת הבל את משמעותה. הבל הראה שהוא מסוגל להתנתק מן העולם הזה. מעתה הוא יכול לעשות בעצמו את מה שעשה בקרבנו באופן סמלי: להיפרד מן החומריות ולהיות מוקרב לפני ה'. לא למות, אלא לחזור למדרגת הקיום שממנה בא.

קין, לעומת זאת, צריך עדיין להישאר כאן למטה ולעשות את תיקונו. ודווקא עליו מוטלת המשימה להקריב את אחיו. אילו היה מסכים לתת להבל לעלות אל ה', קין היה מתקן בדיוק את מה שלא ידע לעשות בקרבן שלו: לוותר על היקר במקום להחזיקו לעצמו. עקדת הבל היתה אמורה לתקן את שני האחים יחד. הבל היה משלים את ניתוקו מן החומר ועולה אל שורשו. קין היה לומד להיפרד מן הדבר היקר לו ביותר ולהביאו לפני ה'.

אבל שניהם נכשלו ברגע המכריע. הבל, שקרבנו הראשון אמנם התקבל, חטא אז בחטא שחז"ל תובעים ממנו: הוא הביט בשכינה שהתגלתה כאשר קרבנו התקבל. דווקא ברגע שבו היה צריך להשלים את עלייתו, מבטו עבר את הגבול שנקבע לו. עלייתו נפגמה, והוא נתחייב מיתה.

קין, מצדו, עדיין היה יכול להפוך את המצב למצווה. היה עליו לקחת את אחיו, להעמידו לפני ה' ולאפשר את עלייתו. אבל במקום להתעלות, הוא מזין את קנאתו ואת כעסו. המעשה החיצוני יכול אז להיראות דומה למה שנדרש ממנו, אבל הכוונה הופכת לגמרי את מהותו. הוא כבר אינו מקריב את הבל כדי לאפשר את עלייתו; הוא מבקש לסלק אותו. מי שהיה אמור להיות המקריב נעשה רוצח. ומי שהיה אמור לעבור עקדה בלי למות, מת לבסוף ממש.

התוכנית הראשונה היתה אפוא תוכנית של עלייה:

מפני שגופם הגשמי נוצר בדיוק על ידי החיבור החדש של אדם וחוה. ההורים צריכים להתלבש על ידי הקב"ה במעטפת חדשה המתאימה לעולם החומרי; הילדים, לעומת זאת, מופיעים בתוך העולם הזה דרך הזיווג הגופני של הוריהם. הלבוש החומרי שלהם הוא גופם עצמו.

הרמ"ע מפאנו²⁴ מגלה רעיון מפתיע: לפני עקדת יצחק היתה צריכה להיות עקדת הבל. הבל היה אמור להיקרב כקרבן, וקין היה אמור להיות זה שמקריב אותו.

אבל מדוע רצה הקב"ה בעקדת הבל?

צריך מיד להדגיש שאין הכרח שהעקדה הזאת היתה כוללת את מיתתו. **הרד"ק** עומד על נקודה מופלאה ביחס לקרבן הראשון שהביא הבל. התורה אומרת²⁵:

וְהָבֵל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֶאֱנוּ, וּמִחֻלְבֵּהוּ; וַיֵּשַׁע יְהוָה, אֶל־הָבֵל וְאֶל־מִנְחָתוֹ

הרד"ק מבין שהבל העמיד את בהמתו לפני ה', אבל לא שחט אותה. באותה תקופה עדיין לא הותר בשר לאדם. עצם המושג של קרבן בהמה לא חייב אפוא הריגה של הבהמה. השכינה היא שבאה ואכלה את הקרבן. הדבר מחייב אותנו לחשוב מחדש על משמעות עקדת הבל. אם הקרבן הראשון של הבל עצמו יכול היה להיקרב בלי מיתה, מדוע להניח שלהקריב את הבל עצמו היה פירושו להרוג אותו?

אולי כעת אפשר להבין מה היתה אמורה לפעול העקדה הזאת. קין והבל עברו שינוי עצום. הם נולדו בפעם הראשונה במציאות הרוחנית של גן עדן, ירדו עם הוריהם, וכעת הם לבושים בגוף חומרי. הם שייכים עכשיו לעולם הזה, אך מקורם האמיתי נמצא במקום אחר.

הקרבן הראשון בהיסטוריה מקבל לפי זה משמעות חדשה. המילה „קרבן” מבטאת את ענין הקירוב. כאשר שני האחים מביאים קרבן לה', הם מבקשים להפוך את התנועה שנוצרה על ידי החטא: הוריהם הורידו את האדם מגן עדן אל החומר; הם מבקשים עכשיו לעלות מן החומר אל ה'. וכאן מתגלה ההבדל הגדול בין שני האחים.

הבל בוחר **”מבכורות צאנו ומחלביה”**. הוא לוקח את הטוב ביותר שיש לו, מפריש אותו מן השאר ומעמיד אותו לפני ה'. מעשהו מבטא בדיוק את התנועה שהוא

מאמר חקור דין, חלק א, סוף פרק ג.

לאפשר להבל, שכבר היה מסוגל להיפרד מן החומר, לשוב למדרגה העליונה שממנה ירד בעקבות החטא; ובאותו זמן, קין היה מתחיל את תיקונו על ידי לימוד נתינה אמיתית של הטוב ביותר. חטאם הפך את ההזדמנות הזאת לתיקון לרצח הראשון בהיסטוריה.

מאז חטא אדם הראשון, האדם חי בעולם שמושך אותו בלי הרף אל החומר, עד שהוא עלול לשכוח מאין בא. ואף על פי כן, כל מצווה, כל תפילה וכל רגע המוקדש לתורה הם תנועה הפוכה: חזרה אל השורש האמיתי שלנו. זהו עומק הקרבן: להתקרב אל ה'. איננו צריכים לצאת מן העולם כדי לעשות זאת, אלא ללמוד להעלות את מה שיש לנו בתוכו. הבל מלמד אותנו להביא את הטוב ביותר, ולא את מה שכמעט אינו עולה לנו. מפני שלהתקרב אל ה' פירושו להשיב בהדרגה את הרוחניות למרכז החיים, עד שנוכה לשוב אל הקרבה שלשמה נבראה נשמתנו.

שבת שלום.

יהודה משה שרביט